

Jaar 1100 - Professor Deploige & de handelsgilde van Sint Omaars

Onlangs kreeg ik van Ivan Top de tekst doorgestuurd van een artikel van Professor Jeroen Deploige – een artikel onder de titel ‘1100 – De handelsgilde van Sint Omaars’.

Het was een boeiend stuk dat volledig in mijn ‘kraam’ paste, zodat ik een mailtje aan de professor stuurde.

Op 16/12/2018 om 13:04 schreef Guido Vandermarliere:
Geachte Professor

Onlangs kreeg ik jouw tekst rond de handelsgilde van Sint Omaars te lezen en verder heb ik ook jouw artikel rond het middeleeuws laken gelezen - en graag zou ik het volgende willen vragen.

Mijn naam is Guido Vandermarliere – van Poperinge – en sedert geruime tijd hou ik mij met onze Poperingse geschiedenis bezig.

Een belangrijk deel van van onze Poperingse geschiedenis heeft rechtstreeks met de abdij van Sint Omaars te maken.

Momenteel ben ik een digitale geschiedenis van Poperinge aan het opbouwen – onder de noemer ‘DiMPop’ met daarnaast ook een ‘geschiedenis van het bier en vooral de hop’ – kroonproduct van de Poperingse landbouwers door de eeuwen heen.

zie hiervoor: <https://tneerhofvzw.be/>

Jouw artikel over de handelsgilde rond het jaar 1100 zou in beide reeksen passen

Jouw prachtige synthese rond het middeleeuws laken – past zeker in het digitaal museum van Poperinge.

Professor, wil je zo vriendelijk zijn om dit eens te bekijken, graag zou ik gewoon de toelating hebben om beide artikels op mijn website op te nemen - natuurlijk met al jouw gegevens en een foto van jou erbij

Het zou een belangrijke aanvulling voor onze website zijn.

met mijn vriendelijke groeten

Guido

Vandermarliere

De professor was zo vriendelijk om mij de dag erna het volgende mailtje terug te sturen.

Waarde heer Vandemarliere,

Hartelijk dank voor uw vriendelijke mail en uw belangstelling voor sommige van mijn publicaties. Ik vrees echter dat ik u maar gedeeltelijk zal kunnen helpen. Voor mijn publicatie over het handelaarsgilde van Saint-Omer heb ik het copyright aan uitgeverij Polis moeten afstaan. Dit houdt helaas in dat ik mijn tekst niet op digitale wijze ter beschikking mag stellen. Vandaar dat u de eigenlijke tekst van mijn bijdrage ook niet terugvindt in mijn academische bibliografie op <https://biblio.ugent.be/person/001990336633>.

Vorig week verscheen wel een filmpje in de reeks Universiteit van Vlaanderen over de opvattingen rond dronkenschap in de middeleeuwen. Ik spreek daarin ook over Saint-Omer.

Als dat wil kan u altijd een link naar dat filmpje opnemen op uw site (daarvoor heeft u eigenlijk ook mijn toestemming niet nodig). Zie

<https://www.youtube.com/watch?v=paQq3KcA9VY>.

Betreft het stuk over laken in de middeleeuwen: ik vermoed dat u mijn hoofdstuk, samen met Peter Stabel, bedoelt, gepubliceerd in het Lannoo-boek "Gouden Tijden. Rijkdom en status in de middeleeuwen"? Hier zit ik helaas opnieuw met copyrightbeperkingen. Ik mocht gelukkig wel de tekst zonder opmaak en zonder illustraties publiek ter beschikking stellen in mijn

academische bibliografie. Zie <https://biblio.ugent.be/publication/7022923>. Ook daarnaar kan u een link opnemen als u dat wenst. Ik vrees dat de uitgever daarentegen wel niet zo graag zal hebben dat de tekst gewoon integraal gekopieerd wordt en op andere websites geplaatst wordt. Het boek in kwestie wordt immers nog altijd verkocht (veel te duur trouwens). U kan dus gerust links leggen vanop uw website om uw publiek door te verwijzen. Een foto hoeft zeker niet voor mij!
Met vriendelijke groeten en alle succes met uw initiatief,
Jeroen Deploige

*Bij het beluisteren van het youtube filmpje – waarin de professor een voordracht houdt onder de titel ‘Waarom willen we dronken worden?’
komen we niet alleen meer te weten de handesgilde van Sint Omaars, maar ook over enkele ‘wijnheiligen’.*

Zoals men weet, zijn er momenteel op de website van 't Neerhof – onder de rubriek ‘DiMHop’ verschillende artikels over de ‘kerstening’ van de heidense bierbacchanalen. Hoewel ik de klemtoon legde op de ‘kerstening’ van het bier – legt de professor in zijn voordracht de klemtoon op de ‘mystieke dronkenschap’ waarbij hij niet alleen het ‘Hooglied’

aanhaalt – met een afbeelding uit een boek van de abdij van Sint Omaars – maar ook het verhaal van Sint Lutgardis van Tongeren.

De professor roept met zijn voordracht onder andere de vraag op: was Lutgardis een heilige mystica of een dronkelette ?

<https://www.youtube.com/watch?v=paQq3KcA9VY>.

De handelaarsgilde van Sint-Omaars of hoe Noord Franse drinkebroers Vlaanderen op de kaart zetten Prof. Deploige

Wanneer iemand die niet tot het gilde behoort naar het drinkgelag komt en daar betrapt wordt terwijl hij openlijk drinkt, zal hij vijf schellingen betalen of ter plekke lidmaatschap kopen. Clerici, ridders en vreemde handelaren stellen we hiervan vrij’.

Deze fascinerende bepaling is maar een van de zevenentwintig ‘gewoonten’ die we kunnen lezen in het oudste reglement van een middeleeuws handelaarsgilde uit de Lage Landen. Het reglement -, neergeschreven in Sint-Omaars rond 1100, vormt een van de vroegste getuigenissen van de commerciële ontplooiing in onze gewesten. Verrassend genoeg toont de tekst niet zoveel belangstelling voor handeldrijven als zodanig. Er wordt vooral in gedronken, veel gedronken!

Beleidsmakers vandaag zetten Vlaanderen graag in de verf als een economisch sterke regio, die haar welvaart dankt aan bloeiende export. De historische wortels van die internationale handelspositie gaan terug tot de middeleeuwen. Vanaf de elfde eeuw ontwikkelen de Zuidelijke Nederlanden zich tot het sterkst verstedelijkte gebied ten noorden van de Alpen, met als zwaartepunt het graafschap Vlaanderen. Naast Brugge, Gent en Ieper behoren ook Noord-Franse steden zoals Atrecht, Rijsel en Sint-Omaars tot de

Belangrijkste groeipolen in het middeleeuwse graafschap. Die laatste stad speelt zelfs een pioniersrol bij uitstek.

Sint-Omaars kennen we vandaag nog als een ingedommeld stadje in het Frans departement Pas-de-Calais. Het is de heilige Omarus die er al in de zevende eeuw een soort missiepost sticht, gelegen op een zandheuvel aan de moerassige oevers van de

Aa. Twee eeuwen lang vormt de plek een eenvoudige religieuze nederzetting, waar zich de **Sint-Bertijnsabdij** en het kanunnikenkapittel van de Onze Lieve Vrouwekerk ontwikkelen. Vanaf de late negende eeuw ontdekken de eerste, ambitieuze graven van Vlaanderen het territoriale belang van Sint-Omaars. Graaf Boudewijn met de IJzeren Arm eindigt zijn dagen zelfs als monnik in de Sint-Bertijnsabdij. In de tiende eeuw zien we stilaan een stedelijke kern ontstaan, met een echte marktfunctie. Sint-Omaars wordt net als het Jonge Brugge een belangrijke havenstad. Vooral de handel met Engeland floreert van hieruit, maar er zijn ook al snel intense contacten met het Duitse Rijk, meer zuidelijke Franse regio's en Catalonië. De stad telt in de vroege twaalfde eeuw zo'n vierduizend inwoners. Die spreken dan nog Oudnederlands, de taalkundige verfransing volstrekt zich pas vanaf de latere twaalfde eeuw. Tal van religieuze, literaire en geleerde teksten illustreren de culturele uitstraling van, Sint-Omaars, onder meer tot in Engeland. In de vroege twaalfde eeuw zien we er ook de eerste auteurs opduiken die hun pen inzetten voor de idealisering van het graafschap. De kanunnik Petrus Pictor schrijft rond 1111 zijn *De Laude Flandirae*, een gedicht waarin hij de lof van de grafelijke dynastie zingt. En een tiental jaar later beëindigt zijn medekanunnik Lambert van Sint-Omaars, zijn magistrale **Liber Floridus**, een rijk verlicht encyclopedisch werk waarin hij zo veel mogelijk kennis over geografie, astronomie, religie et cetera verzamelt. Ook Lambert heeft ruime aandacht voor de grafelijke geschiedenis. Hij vervaardigt bovendien de oudst bekende geografische weergave van Europa, waarop hij Vlaanderen voor het eerst ook letterlijk op de kaart zet. Maar zo goed als we geïnformeerd zijn over de wereld van graven, clerici en monniken, zo weinig weten we over de vroegste stedelingen die in diezelfde periode

de basis leggen voor de nieuwe welvaart en die van het graafschap een economische draaischijf maken in Noordwest-Europa.

Enkel uit sporadische verwijzingen in oorkonden, kronieken of literaire teksten kunnen we afleiden dat de handel vanaf de elfde eeuw steeds intensiever wordt en de stedelijke industrieën, voornamelijk textiel, beginnen te ontluiken. Dat hoeft niet te verwonderen. Het zijn clerici die dan nog haast alle teksten schrijven, zij hebben geen hoge pet op van de gewone lekenwereld.

Toch beschikken we over één heel uitzonderlijk document; *de consuetudines gilde mercatorie* – of de gewoonten van het handelaarsgilde van Sint-Omaars. Dat biedt ons een buitengewoon boeiende inkijk in een vroege stedelijke gemeenschap, met haar onderlinge afspraken, omgangsvormen en bekommernissen. De oorspronkelijke optekening van deze ‘gewoonten’ is niet bewaard, maar ze zijn om onbekende redenen rond 1318 overgeschreven in een schepenregister. De collectie vormt duidelijk een soort compilatie van zevenentwintig regeltjes, geschreven in verschillende fasen. In haar geheel moet ze van rond 1100 dateren.

Uit de ‘gewoonten’ leren we dat leden van het gilde zowel van binnen de stadswal als vanuit de buitenwijk rondom de stad kunnen komen, en dat ze tot verschillende parochies behoren.

Het gilde wordt geleid door ‘dekens’, de vergaderingen worden ‘kapittels’ genoemd.

Lidmaatschap verkrijgen is niet zo moeilijk, wie betaalt en zijn naam laat bijschrijven in een speciaal register bezit meteen ook gilderecht. Het is geen toeval dat het woord ‘gilde’ etymologisch dezelfde **Germaanse oorsprong** heeft als ons huidige woord ‘geld’.

Maar wat vinden de gildeleden nu net zo belangrijk?

Vreemd genoeg hebben alleen de eerste drie bepalingen uit de ‘gewoonten’ iets te maken met handel. De leden stellen dat ze enkel aan medebroeders hulp zullen bieden wanneer die onderweg worden aangevallen, bestolen of uitgedaagd tot een duel. Ze maken ook afspraken over hoe prijzen in de stad bepaald worden, zowel met vreemde handelaars als onder elkaar. Het merendeel van de volgende bepalingen handelt daarentegen in detail over de organisatie, op geregeld tijdstippen, van een tweedaags **drinkgelag of potacio**.

Die drinkgelagen verlopen, zo blijkt; volgens een vast scenario. Ze vinden plaats in de gildehal, in de Latijnse tekst aangeduid met het volkstaalwoord *gildalla*.

De dag voor de potacio roepen de dekens iedereen samen in een kapittelvergadering, om onderlinge conflicten bij te leggen en een vredevol verloop van de festiviteiten te verzekeren. De volgende twee dagen kennen een afwisseling van opnieuw kapittels en de eigenlijke drinkfestijnen, die pas ’s avonds van start gaan. Leden van het gilde mogen, indien ze een klein bedrag betalen, zonen, neven of dienaars meebrengen. Ook de lokale clerus is bij de geestelijkheden betrokken, religieuze diensten maken deel uit van het programma en de koste van de Onze Lieve Vrouwekerk legt zelf speciaal de relieken van de heilige Omarus klaar in de kerk. Dat kanunniken zoals Petrus Pictor en Lambert van Sint Omaars ook weleens langsloten tijdens de tweedaagse is niet eens onwaarschijnlijk.

Het reglement overloopt welke overtredingen tijdens het drinkgelag worden beboet, met sommen variërend van tien denieren tot vijf schellingen. Niet-leden mogen niet zomaar komen meedrinken. Enkel voor clerici, ridders en vreemde handelaars maakt men een uitzondering. Stelten of houten klompen zijn niet toegelaten in de gildehal. Ook ongepast uitlatingen worden bestraft. Deelnemers mogen elkaar niet slaan met de vuist, een stuk brood of een steen, of woedend opspringen uit hun zitbank? Lawaai maken na het rinkelen van de bel en drank mee naar buiten nemen zonder toestemming zijn verboden, net zoals te laat komen of zonder toestemming weer vertrekken. Elke overtreding die tijdens het drinkgelag ‘in woord of daad’ wordt begaan, moet voor de dekens worden gebracht en niet voor een andere rechter. Dat zijn de burgers immers al eerder overeengekomen met burggraaf Wulfric Rabel, die het tussen 1072 en 1083 voor het zeggen heeft gehad in de stad.

Daarnaast wordt ook bepaald wie kan rekenen op extra porties wijn, de bewakers van de stadspoorten, de wijnschenkers, de wachters, bedlegerige leden, de vrouwen van gildebroeders die zelf op reis zijn, de priesters van de verschillende parochies die aan de vespers deelnemen, de koster van het kanunnikenkapittel.

Enkel wie vanwege een huwelijk buiten de stad is, hoeft niet op een portie te rekenen.

Ten slotte bevatten de gebruiken nog een drietal bepalingen van meer algemene aard, die het samenleven in de stad moeten beschermen over het aantal waarborgers dat nodig is bij leningen, over het verbod voor vreemdelingen om wapens binnen te brengen in de stad en over de bestemming van de resterende middelen na de organisatie van het drinkgelag. Die moeten het gezamenlijke nut dienen: ze worden gebruikt om de verbetering van straten en stadspoorten en de bescherming van de stad te bekostigen. Gildeleden moeten daarenboven ook in de toekomst medelijden blijven hebben met armen en leprozen.

Gildeachtige verenigingen zijn in Noordwest-Europa een bekend gegeven sinds de vroege middeleeuwen. In de Karolingische tijd klagen verschillende auteurs al over lokale broederschapjes of *geldoniae* waarin patroonheiligen, of voorheen heidense goden, worden vereerd, doden herdacht en, vooral beruchte zuippartijen worden georganiseerd. Het gilde van Sint-Omars ligt op heel wat vlakken in de lijn van die vroegmiddeleeuwse corporaties. Het heeft ook nog een zeer open karakter: 'handelaar' is in de late elfde eeuw nog een weinig specifieke beroepscategorie, want heel wat inwoners kunnen weleens iets verkopen, en vele kunnen zich ook lidmaatschap aanschaffen. Toch is net de economisch geïnspireerde identiteit

van het gilde tekenend voor de vroege verstedelijking en de intensivering van handelsbetrekkingen met partners binnen en vooral ook buiten het graafschap. Maar waarom zoveel aandacht in de 'gewoonten' voor het oude ritueel van de potacio, waar massale hoeveelheden wijn worden geschonken? De sociale functie van dronkenschap is bekend sinds de oudheid. In zijn Wetten stelt Plato al dat het feestelijk en georganiseerd drinken van wijn een onschuldige en goedkopen manier is om het karakter van de medemens te testen en de zelfbeheersing te oefenen, en dat dronken lieden veel over zichzelf prijsgeven, wat dus in mensenkennis resulteert. Ook in de elfde eeuw brengt de rituele potacio medeburgers bij elkaar, versterkt ze de solidariteit en laat ze toe elkaar op de proef te stellen. Echte kennis van elkaars karakter en temperament krijgt dan zelf een nieuw belang; wanneer je samen handel drijft, zeker in soms onveilige situaties ver van huis, kun je elkaar maar beter goed kennen en vertrouwen. De potacio onderstreept daarnaast ook, met haar bijbehorende kapittelbijeekomsten, het belang van de vergadercultuur. Het gilde is niet alleen een economische broederschap, maar ook een vroeg politiek orgaan dat het algemeen belang dient. De verstrengeling van die verschillende functies overleeft weliswaar de daaropvolgende decennia niet. De politieke ambitie van het gilde verschuift vanaf 1127 naar een nieuwe vorm van stedelijke samenhang, de 'commune'. Die gezworen vereniging van

stedelingen slaagt erin de juridische bewustwording, waarmee eerder binnen het gilde is geëxperimenteerd, naar een hoger niveau te tillen. Na de moord in Brugge op de Vlaamse graaf Karel de Goede krijgt de commune van Sint-Omaars de nieuwe graaf **Willem Clito** immers meteen zo ver dat die aan de stad een belangrijke keure verleent. Dit document bekrachtigt dat de graaf en de stedelingen de soevereiniteit over Sint-Omaars voortaan delen. Het kent de inwoners bovendien een reeks voorrechten toe. Ook het gilde komt nog even aan bod; gildeleden die binnen de stadssingel wonen, kunnen een aantal tolvrijstellingen genieten en de opbrengst van de lokale muntslag mag gedeeltelijk dienen voor het steunen van hun broederschap. Maar het echte politieke lichaam is intussen de commune, of 'gemeente', niet meer het gilde.

De mercantiele functie van het handelaarsgilde komt in handen van een nieuwe corporatie, de 'hanze' van Sint-Omaars. Die ontstaat wellicht rond 1155, wanneer koning Hendrik II van Engeland de burgers van Sint-Omaars officieel toelaat om zonder beperkingen handel te drijven in zijn rijk. Van dan af kennen de import en export een echter professionalisering en schaalvergroting. Uit de oudst bewaarde staturen van *de hanze* van kort voor het midden van de dertiende eeuw, intussen al opgesteld in het Frans, blijkt duidelijk hoe deze nieuwe associatie, in tegenstelling tot het oude gilde, een erg exclusief karakter heeft. Ze behartigt vooral de buitenlandse belangen van de rijke koopliedenelite.

Wat overblijft van het gilde, tot in de vijftiende eeuw, is een eenvoudige broederschap ter ere van Omarus. Ze blijft belangrijk voor de religieus geïnspireerde samenhang onder stedelingen, leken zowel als clerici, maar ook niet meer dan dat. In welke mate de bewoners ook in die latere eeuwen **rituele drinkgelagen** blijven houden, is niet helemaal duidelijk. Maar zoals de sociale betekenis van het gezamenlijk drinken tijdens recepties, studentencantussen of bedrijfsgeesten vandaag nog toont, zijn de gebruiken van de handelaars van Sint-Omaars toch niet helemaal uit onze cultuur verdwenen.

Jeroen Deploige

Literatuur:

Alain Derville, *Saint-Omer des origines au début du XIVde siècle*, Rijsel, presses universitaires de Lille, 1996

Mark Forsyth. *A short history of Drunkenness*, Londen, Penguin, 2017

Adriaen Verhulst, *The rise of cities in >North-West Europe* – Cambridge, University Press, 1999